

1. Bevezetés

1.1. Dolgozatom a szóbeli diszkurzusok megnyilatkozásokra történő tagolásának elvi és gyakorlati problémáival foglalkozik, a kötőszók szerepére koncentrálna.¹ A vizsgálati korpusz hetven percnyi beszélt nyelvi anyag, amely hét adatközlőtől származó tíz-tíz percnyi riportrészletből tevődik össze. A riportalanyok iskolai végzettségüket, foglalkozásukat, nemüket tekintve különböznek. Az adatközlők a beszélgetések során nagyjából ugyanazokat a kérdéseket kapták, a kérdéseket a riportkészítéskor hallották először. A konkrét vizsgálat megkezdése előtt a riportokat központosítás nélkül legépeltem, igyekeztem mindent leírni, amit csak a riportalanyok kimondtak. Az írott változat szolgált a vizsgálat keretével, ebben tudtam elhelyezni a szegmentálásra vonatkozó jelöléseimet. A riporter és a riportalanyok beszédének elkülönítése után kiszűrtem a vizsgált korpuszból a beszéd folyamatot megszakító hezitációkat. Ezután következhetett annak vizsgálata, hogy a kötőszók szerepének tisztázása mennyiben segít a diszkurzusok megnyilatkozásokra tagolásában.

1.2. A diszkurzusok építőelemei a megnyilatkozások, amelyek a szituáció szempontjából konkrét, kimondott (leírt) mondatok (KÁROLY, 1981. 49). Egy diszkurzus állhat egyetlen megnyilatkozásból, de állhat koherens megnyilatkozássorozatból is. A megnyilatkozások mindig rendelkeznek valamilyen illokúciós értékkel, a diszkurzus tehát nemcsak megnyilatkozások, hanem beszéd-

¹ A megnyilatkozáshatárok megállapításához nem elég csak a kötőszók szerepét tisztázni. Egy másik dolgozatomban (A hezitációk kiszűrése és a beszédfonetikai elemek szerepe a megnyilatkozáshatár-vizsgálatnál. Acta Iuvenum, Szeged, 1987. 24-36) a beszédfonetikai elemek közül az intonáció és a nyelvi tagoló szünet határjelző funkcióját vizsgáltam meg. A kétes esetek azt mutatják, hogy az elemzésbe a fentiekén kívül újabb szempontokat is be kell vonni: tisztázni kell a többi beszédfonetikai elem szerepét, szemantikai szintaktikai szinten a pronominalizáció, topic-comment tagolás szerepét, pragmatikai szinten azt, hogy hogyan befolyásolja a beszédhelyzet a diszkurzusok tagolódását stb. (vö. KÁROLY, 1970. 152; KABAN, 1983. 99; BALÁZS, 1985. 157-165).

tettek² sorozata is (DIJK, 1982. 83). Milyen megfelelések vannak a beszédettettek és a megnyilatkozások között? A megnyilatkozások és a beszédettettek között általában egy az egyhez a megfelelési arány, de mint ahogy erre LYONS (1977. 2: 635) is rámutat — más terminológiát használva — vannak ettől eltérések. LYONS példája nagyon szemléletes:

(1) János, aki tegnap itt volt, mondott valamit róla?

Az (1)-ben egyetlen megnyilatkozás két beszédettettet tartalmaz: egy kérdést és egy abba beágyazott állítást. Elméletileg fennáll annak a lehetősége, hogy egy beszédettett több megnyilatkozásban testesül meg. LYONS erre nem hoz példát. Vizsgáljuk meg a következő diszkurzusrészletben a dőlt betűvel leírt megnyilatkozásokat:

(2) Mindenki a maga posztján a maximumot nyújtja ez úgy érzem, hogy szépen telenség nélkül mondhatom hogy ez a család minden tagjaira úgy van talán még túlzottan is. De valószínű hogy ez annak tudható be hogy a nehéz évek amelyek próbára tették bennünket azok kialakították kialakítottak bennünk egy olyan stílust, amit amit úgy megszoktunk és belénk rögződött hogy ebből nem tudunk már leadni és sajnos másiktól másoktól is ezt követelnénk. Mindnyájan vezető állásban vagyunk. Hát ez nem mindig sikerül ez nagyon sok nehézséget okoz az életben. És nagyon sok idegességet ami hát az egészségi állapotán az embernek meg is látszik.³ (F adat-közlő)

Az ez nagyon sok nehézséget okoz az életben és a nagyon sok idegességet egyetlen állítás, amely két megnyilatkozásban fejeződik ki. Azt, hogy két megnyilatkozásról van szó igazolják az adott diszkurzusrészlet beszédfonetikai jellemzői: az intonációs séma jellege, a szünet hosszúsága mutatja, hogy megnyilatkozássorozattal és nem egyetlen megnyilatkozással van dolgunk. Ugyanezt támasztja alá a második megnyilatkozás élén álló és kötőszó pragmatikai funkciója is, amely jelzi a kiragadott állításrész kapcsolódását az előző megnyilatkozásban levő állításhoz jelölve a beszélő folytatási, fokozási szándékát. A beszédben gyakoriak — főként erős érzelmenyilvánulás esetén — az ilyen megnyilatkozások:

² A beszédettett terminus technicust a beszédaktus műszó helyett használnom KAROLY (1979. 24) nyomán.

³ A riportrészletekből származó példákban csak a megnyilatkozáshatárt jelző írásjelet teszem ki, egyéb központoszási jelet nem használlok.

⁴ A kötőszók pragmatikai funkcióját a következő részben tárgyalom.

(3) Be akarsz csapni? Engem?

Két megnyilatkozás hordoz egyetlen beszédített, egy kérdést, amelynek az *engem* részét külön megnyilatkozásba helyeztük, fokozva ezzel meglepődésünket, indulatunkat.

2. A megnyilatkozáshatár-probléma

vizsgálatának történeti áttekintése

Amióta megélnékült az érdeklődés a beszéd, a szóbeli diszkurzusok iránt, nagy nehézséget okoz a megnyilatkozáshatárok megállapítása a diszkurzusok tagolása során. A határproblémát a különböző mondatmeghatározások (l. BERRÁR, 1963)⁵ már érintették belefoglalva a definícióba a mondat intonációs, grammatikai stb. lezárt-ságát. A megnyilatkozásokra tagolás kérdéseivel LYONS (1977. 2: 626-629) is foglalkozik, de inkább csak problémafelvetésre, mint megoldásra vállalkozik. A beszéd megnyilatkozásokra tagolása során a prozódiai jegyek (ritmus, hanglejtés, hangsúly) és a grammatikai struktúra figyelembevételét ajánlja. Tekintsük a következő példákat:

(4) János későn kelt és lekéste a vonatot.

(5) János későn kelt. és lekéste a vonatot.

A (4)-ben egy megnyilatkozásról, az (5)-ben kettőről van szó. A *János későn kelt* és a *lekéste a vonatot* között mindkét esetben ok-okozati viszony áll fenn. Míg a (4) esetében az ok-okozati viszonyt egy következtető mellérendelés fejezi ki egyetlen megnyilatkozáson belül, addig az (5)-ben két megnyilatkozás, amelyek közül a második kötőszóval kezdődik. Az *és* kötőszó az ok-okozati viszony jelentését nem hordozza, csupán összekapcsoló funkciója van. Kitehetjük mellé az ok-okozati viszonyt jelölő *ezért, tehát, ugyanis* kötőszók valamelyikét. Ha megcseréljük az ok és okozat sorrendjét, a következtető oksági viszonyból magyarázó oksági viszonyt kapunk.

(6) János lekéste a vonatot: későn kelt.

(7) János lekéste a vonatot. Későn kelt.

A (6) és (7) esetében a magyarázó viszonyt jelölő *mert, ugyanis*

⁵ Az említett mondatmeghatározások nem különböztették meg a mondatot a megnyilatkozástól, a mondat terminus technicus mondatot és megnyilatkozást egyaránt jelölt.

kötőszókat lehet kitenni. Példáink esetében ha ok és okozat vagy okozat és ok közé pontot teszünk, akkor két megnyilatkozást kapunk, ha vesszőt vagy kettőspontot, akkor egyet. Mi jelzi azt, hogy vesszőt/kettőspontot vagy pedig pontot kell tennünk hasonló szóbeli megnyilatkozások lejegyzésekor? LYONS válasza: az intonáció. Szerinte (1977. 2: 628) az intonáció lezártága hozzátartozik a megnyilatkozáshoz és ez az egyetlen döntő kritérium a megnyilatkozások határainak megállapítására.

LYONS ezen állítását cáfolni látszik VIDRA (1976) tanulmánya, amely egy magnetofonra felvett riportsorozat lejegyzésének és központosításának tapasztalatairól számol be. A szerző a szegmentációhoz szerkezeti és funkcionális szempontú elemzést végzett. Először a riportokat mondategységekre bontotta, majd a kapott mondategységek egymáshoz való viszonyát tárta fel oly módon, hogy megállapította a mondategységek végén jelentkező hanglejtés, szünet, kötőszó szerepét. Gyakorisági vizsgálat alapján arra a következtetésre jutott, hogy a sokak által döntőnek tartott intonáció eldöntheti ugyan a mondategészhatárt⁶, de nem mindig. Az intonációt egyénileg eltérőnek ítélte meg. Az intonáció konvencionálisított, mindenkre nézve kötelező jegyeit figyelmen kívül hagyta.⁷ Az intonációhoz hasonló módon nem találta egységesnek a szünet, beszédtempó szerepét sem. A határproblémák megoldásához a fonetikai tényezőkön kívül a konstrukcionális és tartalmi-logikai viszonyok figyelembevételét ajánlja. Legfontosobbnak a kötőszók és a kötőszói funkcióban levő eszközök szerepének tisztázását tartja, de ezt nem fejti ki. KESZLER (1983) és SZABÓ (1980) hasonló szempontok felhasználását javasolja a beszéd szegmentálása során. A három utóbbi próbálkozás elméleti és módszertani hibája egyaránt az, hogy a mondategységből indul ki, amelyet a nyelvtani szabályok szerinti megszerkesztettség, a prédikatív szerkezet alapján azonosít, mondategésznek pedig a mondategységek egész számú többszöröseit tekinti. A mondategységek és a mondategészek per definitionem a beszéd síkján helyezkednek el, szó sincs a nyelv szintjéről. A grammatikai jólformáltság, a nyelvtani szabá-

⁶ A mondategység, mondategész terminus technicusok definíciójára l. DEME, 1971. 45-72.

⁷ Ezekre az intonációs jegyekre l. BARTÓK, 1974.

- (10) A kicsi volt velem a nagyobbik a szüleimmel [ti. gyerek].
És jaj a kávé kávéfőzés hát legalább családdias és tudom
hogy hogy 44 júniusában volt esedékes hogy jönnek le.
 [ti. a beszélőhöz a szülei és a nagyobbik gyerek] (B a-
 datközlő)

A (8) a cím és a kezdő megnyilatkozás nem folytatásosságára példa, a (9)-ben a riporter második kérdése új témát indító megnyilatkozásként nem folytatásos, (10)-ben pedig a *jaj a kávé kávéfőzés hát legalább családdias* megnyilatkozás nem folytatásos, a diszkurzusból kifelé szól, érdekessége, hogy egy folytatásos megnyilatkozásba van beékelve. A nem folytatásos megnyilatkozások köztöszótlanak. (Minthogy szemantikailag nem kapcsolódnak az előttük levő megnyilatkozáshoz, a köztöszókra, mint a szemantikai viszonyok szintaktikai jelölőire nincsen szükség.) A folytatásos megnyilatkozások kapcsolódnak az előttük levő megnyilatkozáshoz vagy megnyilatkozásokhoz. Ezt a kapcsolódást köztöszók is kifejezik. A megnyilatkozások egymáshoz való kapcsolódását és a köztöszóknak ebben való részvételét (alak és funkció szempontjából) az 1. sz. táblázat mutatja:

Megnyilatkozások	K ö t ö s z ó k		A kapcsolás módja
	alak	nyelvi funkció	
Folytatásos megnyilatkozások	+	+	Testes köztöszóval kapcsoltak
Folytatásos megnyilatkozások	-	+	Zéró köztöszóval kapcsoltak
Nem folytatásos megnyilatkozások	-	-	Köztöszótlanak (nem kapcsolódnak az előttük levő megnyilatkozásokhoz)
—	+	-	Hezitációk

Tekintsük a következő példákat!

- (11) Édesapám keresete túl kevés volt ahhoz hogy a nagy családot el tudja tartani. Ennélfogva vágyaink sokszor nem teljesültek. *És talán egy olyan maradandó élményt tudnék elmondani a gyerekkoromból amikor lehettem olyan 8-10 éves vagy még annyi se.* (F adatközlő)

- (12) Én ebben a helyzetben nem voltam és tulajdonképpen hát az iskola különösebben hát segítséget nem nyújtott. *Tehát* gyakorlati útmutatást nem adott ilyen munkakörökre vonatkozóan. (G adatközlő)

A (11)-ben a második és harmadik megnyilatkozás kapcsolódását testes kötőszó jelzi (*és*), a (12)-ben a két megnyilatkozás kapcsolódását szintén testes kötőszó (*tehát*) jelzi.

- (13) Talán két vagy három hónapot dolgoztam fonógépen és mindjárt kiemelték előmunkásnőnek. Húsz gép tartozott hozzám és az azon dolgozók és a leszedő lányok akik ugye a telt csévéket leszedték. Ezt nekem be kellett osztanom. Ø Három műszakban dolgoztunk. (F adatközlő)

- (14) — 8 órás munkaidőd van?
— 8 órás munkaidő. Váltva megyünk naponta vagyis igen másnaponként cserélünk. Ø Egyik nap reggel hattól délután kettőre másik meg tíztől este hatig. (A adatközlő)

A (13)-ban az *Ezt nekem be kellett osztani* és a *Három műszakban dolgoztunk* megnyilatkozások között magyarázó oksági viszony van, amit egy testes *mert*, *ugyanis* kötőszónak megfelelő zéró kötőszó fejez ki. A (14)-ben az adatközlő válaszában második és harmadik megnyilatkozása közötti viszonyt egy zéró *tehát* kötőszó jelöli, mégpedig a *tehát* kötőszó következő jelentésében: "Ahogy az előbb mondottakból ésszerűen következik; következésképpen; ezért (III.); ennél fogva." (ÉrtSz. 6: 555. I/1.)

A folytatásos megnyilatkozások egymáshoz való kapcsolódását kifejező kötőszók állhatnak a megnyilatkozások elején vagy végén, ill. azok belsejében. Dolgozatomban csak a megnyilatkozásokat indító kötőszókkal foglalkozom. (További vizsgálat feladata kideríteni, hogy a megnyilatkozásokat záró és a megnyilatkozások belsejében álló kötőszókat hogyan lehet felhasználni a megnyilatkozások határok megállapításakor.)

Az MMNyR. (1961. 1: 289) osztályozza a kötőszókat az összekötött alakulatok jellege alapján^a : 1. a mondatrészek és mondatok között egyaránt használatosak és 2. a csak mondatok között használatosak. Az első csoportba sorolja az *és*, *is*, *meg*, *vagy*, *se (sem)*, *mint*, *mind-mind*, kötőszókat, a második csoportba pedig a *hogy*, *ha*, *mert*, *bár*, *jóllehet*, *aki*, *ami*, *ahogyan*, *ahol*, *hiszen*, *akkor*, *ugyis* stb. tartoznak. Az MMNyR. osztályozása nem tesz különbséget között, hogy a kötőszók önálló megnyilatkozásokat kötnek-e vagy megnyilatkozáson belüli megnyilatkozástagokat. (Megnyilatkozástag alatt egy tagmondat diszkurzusbeli megvalósulását értem.) Az MMNy.

^a Az MMNyR. nem tesz különbséget mondat és megnyilatkozás között.

(1982. 78-81) követve az MMNyR.-t se teszi meg a fenti megkülönböztetést. Itt kell megjegyezni: bár SIMONYI (1881-83. 1: 1-3) kötőszókról szóló monográfiájában definíciószerűen nem használja ezt a distinkciót, az egyes kötőszók tárgyalásánál azonban utal arra, ha a kötőszó különálló megnyilatkozásokat is kapcsolhat. Elsőként rendszeresen a készülő magyar történeti grammatika különírti el így a kötőszókat (KÁROLY, 1986).

Kiindulásként, hogy mely kötőszók állhatnak megnyilatkozások élén, megvizsgáltam Móricz Zsigmond: A boldog ember (Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1985)⁹ c. regényét ezen szempontból. A regényben a következő kötőszók kezdtek megnyilatkozásokat: *amellett, azután, aztán, bár, bárha, csakhogy, de, és, ha, hanem, hát, háttha, hiszen, hogy, így, meg, mert, mikor, pedig, s, tehát, úgy, úgyis, vagy, vagyis*. A következő lépésben összegyűjtöttem az általam vizsgált riportrészletekben előforduló kötőszókat és megnéztem, hogy általában milyen jelentéseket és szintaktikai környezeteket lehet hozzájuk rendelni. (Ehhez felhasználtam: ÉrtSz.; SIMONYI, 1881-83; BÁNRÉTI, 1983, 1985; MOLNÁR, 1977) Mint a Bevezetésben már említettem, a megnyilatkozásokban egy vagy több beszédített is testet ölt, a diszkurzus nemcsak megnyilatkozások, hanem beszédített rendezett sorozata is. Egy diszkurzus akkor elfogadható, ha eleget tesz mind a szemantikai, mind a pragmatikai koherencia követelményének. A diszkurzus pragmatikai koherenciájának egyik aspektusa az, hogy a beszédített kapcsolódjon egymáshoz. A beszédített egymáshoz való viszonyát a pragmatikai kötőszók is kifejezik. Mivel a beszédített elválaszthatatlanok a megnyilatkozásoktól, a kötőszókban sem lehet élesen elkülöníteni a szemantikai jelentést és a pragmatikai funkciót, bár DIJK (1982. 85) szerint a pragmatikai funkcióban fellépő kötőszók szintaktikai disztribúciója, illetve intonációs környezete eltér a szemantikai jelentésben használatos kötőszókéétól: a pragmatikai kötőszók ugyanis általában megnyilatkozások élén állnak, szünet követi őket és hozzájuk sajátos intonációs vagy hangsúlyozási kontúr társul. DIJK (1982. 86-90) az angol kötőszókész-

⁹ Móricz stílusa közel áll a beszélt nyelvhez, A boldog ember c. regény — mivel az író nyelvileg is hűen akarja tükrözni a főhős elbeszélését — különösen. Ez indokolja választásomat.

letből az *and, but, or, so, if, unless* kötőszók pragmatikai funkcióját írta le összevetve szemantikai jelentésükkel. Az általa megadott interpretációkhoz hasonló értelmezések rendelkeznek az angol kötőszók magyar megfelelőinek pragmatikai használatához. A továbbiakban megpróbálom bemutatni, hogy az általam vizsgált diszkurzusokban mely kötőszók fordultak elő pragmatikai használatban és milyen funkcióban.¹⁰ A magyar kötőszók pragmatikai szempontú leírását — tudomásom szerint — még senki sem végezte el. Jelen dolgozat csupán a kezdeti lépéseket teszi meg néhány példa és azok magyarázatának megadásával a kérdés kidolgozása felé.

A következő példákban az *és* kötőszó megnyilatkozások élén áll és hangsúlyozott pragmatikai funkciója van.

- (15) — Most itt élek Kemenesmagasiban. Családom van kettő.
— Fiúk lányok?
— Egy fiú egy lány.
— *És* hány évesek? (D adatközlő)
- (16) — Már középiskolás korodban is sportoltál?
— Igen egyrészt balettoztam és másrészt pedig a középiskolában levő kosárlabdaválogatottban voltam tag. *És* nagyon nagyon szerettem mindig sportolni. (E adatközlő)
- (17) Gyönyörű tájon laktunk. Csodálatosan szép. Talán a földkerekség legszebb tája volt én legalábbis nagyon szerettem a hegyeket. *És* a hegyes vidéket. *És* és minden szép is lett volna jó is lett volna de megrontotta ez az örökös háborús hangulat. (B adatközlő)

A (15)-ben a második kérdés elején álló *és* a riporter azon törekvését fejezi ki, hogy folytassa a kérdezősködést, továbbvigye a beszélgetést. Az *és* értelmezését a hozzáadás, folytatólágosság terminusokkal adhatjuk meg. (vö. DIJK, 1982. 86) A (16)-ban is ez az értelmezés rendelhető hozzá az *és*-hez, de itt még érzelmi fozkozás is társul a hozzáadás, folytatás funkciójához, amit az *és* után álló *nagyon* határozószó megismétlése is jelez. A (17)-ben is hasonlóképpen interpretálhatjuk az utolsó két megnyilatkozás élén álló *és* kötőszót.

Az *és*-en kívül a következő kötőszók fordultak elő pragmatikai

¹⁰ Ha a pragmatikai kötőszók többnyire megnyilatkozások elején állnak (DIJK, 1982. 86-90) és egy adott kötőszó pragmatikai funkciójú a diszkurzusban, akkor ez azt jelenti, hogy a szóban forgó kötőszó előtt valószínűleg megnyilatkozástár van.

funkcióban: *meg*, *aztán*, *hát*, *különben*, *vagy*, *mert*.¹¹ Lássunk rájuk példát!

meg :

- (18) [Az adatközlő gyerekeiről mesél, összehasonlítva őket a többi hasonló korú gyerekekkel.] Az én gyerekeim például azt mondhatnám hogy elfoglalják magukat. *Meg* *meg* ő tudják mit csináljanak mit kezdjenek magukkal. Tudják hasznosítani magukat. (D adatközlő)
- (19) — Gyógyszereket tetszik szedni?
— Ó hogyné kinidint *meg* kruplanolt.
— *Meg* hát sokat kell pihenni gondolom. (C adatközlő)
- (20) — Aha és hol szoktatok játszani?
— Hát csak az utca *meg* a nagytó.
— Nagy tó.
— *Meg* a környéke ez volt nekünk. (D adatközlő)

A (18)–(20)-ban az új megnyilatkozások élén álló *meg* pragmatikai funkciója ugyanolyan, mint a (15)–(17)-ben az *és*-é, azaz a beszélő azon törekvését fejezi ki, hogy az elmondottakhoz hozzáadjon valamit, kiegészítse azt. Mindhárom esetben érzelmi töltése is van a *meg* kötőszónak, a (18)-ban örömet, dicsekvést, a (19)-ben sajnálkozást, együttérzést, a (20)-ban nosztalgiát is kifejez.

aztán :

- (21) — Mondtam neki [ti. az adatközlő kisebbik fiának] öneki valami szerelő vagy valami hát mégis más nem mindegyik csak vadőr.
— Egy családban.
— Persze ugye most még közbe el szok menni a nagyobbikkal a Zoli gyerekekkel. A term ugye szeret menni ez is. *Aztán* most megtetszett neki de hát ugye majd még két év mire letelik az iskolából azért reméljük azért csak valamit. (C adatközlő)

Az *aztán* pragmatikai funkciója: hozzáadás, folytatólágosság.

- (22) [A C adatközlő a beszélgetés elején beszámolt betegségéről, arról, hogy milyen gyógyszereket szed, majd a családjáról kezdett el mesélni.]
Rip.: — *Aztán* volt benn az SZTK-ban is vizsgálaton?
(C adatközlő riportere)

Az *aztán* a beszélgetés elején elhangzottakra való visszatérés szándékát jelzi. A riporter szeretné befejezni a megkezdett betegség-

¹¹ FÜLEI-SZÁNTÓ és BRADEAU-EBINGER (1985) szerint a *vagyis*, azaz, *tudniillik* kötőszóknak mindig van pragmatikai funkciójuk, a parafrázis eszközei, a parafrázis pedig feltétlenül beszédtevékenység. Elemzésemben ezt a lehetőséget nem vettem figyelembe, de az elemzés folytatásához feltétlenül átgondolandó aspektusnak tartom.

-témát, mielőtt új témára térnének át.

h d t :

(23) — Itt a mikrofon.

— Igen.

— Felveszi jól úgyhogy nem kell nagyon kiabálni. *Hdt* kezdjük talán bemutatkozással! (A adatközlő riportere)

(24) És nem merték megmondani. Csak egy jó idő múlva *hdt* mit mondjak eltelt vagy egy jó óra hossza hogy várakozom a vonatra és ismeretlen tehát az aki nem volt hát nem hogy kímélettel mert ugye nem tudták hogy miért érdeklődöm olyan nagyon a szegedi vonatok után mondta ott valaki hogy jaj hát Szegedet bombázták. (B adatközlő)

A (23)-ban a riporter tanácsként közli az adatközlővel, hogy viselkedjen a riport során, milyen hangerőt használjon. A következő megnyilatkozás élén álló *hdt*-tal új beszédítettet vezet be, felszólítja az adatközlőt, hogy kezdjék a riportot. A *hdt* kötőszó interpretációja tehát: parancs, felszólítás. Ez a kötőszó gyakran fordul elő új beszédítettet bevezetésekor. A (24)-ben is új beszédítettet kapcsol a *hdt*, de ebben a megnyilatkozásban nem a megnyilatkozás elején áll, hanem a megnyilatkozás belsejében kapcsol egy közbeékelte kérdést.

k ü l ö n b e n :

(25) 9 éves koromban meghalt az édesapám. Utána lekerültünk Szegedre mert Szegeden élt az anyai nagymamám. Az apai nagyszüleim nem éltek. *Különben* édesapám Jugoszláviába való volt. Magyar volt. Szerbiai magyar. (B adatközlő)

A (25)-ben a *különben* interpretációja megegyezik a folytatólagozást, hozzátoldást kifejező *és, meg, aztán* kötőszók értelmezésével. Ezen kívül a *különben*-nek is van olyan szerepe, mint amelyet a (23)-ban a *háttal* kapcsolatban megfigyelhettünk: az előzőekhez képest új beszédítettet vezet be. Gyakori kérdések bevezetésére, a beszélgető partnernek jelezve, hogy a kérdező folytatni akarja a beszélgetést.

(26) — *Különben* mi újság? — *Különben* hogy vagy? stb.

v a g y :

(27) — Szabadidődben mit csinálsz ha éppen nem kell dolgoznod otthon? *Vagy* olyan nincsen? (A adatközlő riportere)

(28) — Ezt a saját gyerekeidről látod hogy nem tudják mit csináljanak? *Vagy* miért mondd? (D adatközlő riportere)

- (29) — Szoktál velük játszani? *Vagy* ráérsz? Van egyáltalán szabadidőd? (D adatközlő riportere)

A (27)—(29)-ben a pragmatikai *vagy* kérdéseket vezet be, a beszélő második kérdését. Mint ahogy DIJK (1982. 88) írja: "E kérdéseknek az a szerepe, hogy ellenőrizzenek, kijavítsanak egy feltételezt, megbizonyosodjanak felőle; ennek a feltételnek kell eleget tenni, hogy az előző beszédaktust helyesen hajthassák végre. (...) Mivel nincs megfelelő terminusunk a "kijavítás", "ellenőrzés", "fenntartás" stb. jelölésére, ezért egyszerűen a MEGERŐSÍTÉS fogalmát fogjuk ezen pragmatikai kötőelem központi interpretációjaként használni."

m e r t :

- (30) [Az adatközlő beszámol arról, hogy mi mindent kell csinálnia reggelente az óvodában.] Aztán általában el kellett mennem sétálni. De ha nem akkor meg a kertben rendezkedünk. *Mert* van kis kert az óvodásoknak. (A adatközlő)
- (31) [Az adatközlő a háborús évek alatti sorsáról mesél, a férjét elvitték katonának, a kislányával egyedül élt Erdélyben, de a gyerek gyakran volt a nagyszülőknél Szegeden.] És itt volt ő Szegeden a Zsuzsi lányom. *Mert* én otthon voltam Erdélyben. (B adatközlő)

A (30)—(31)-ben a *mert*-nek ugyanaz a pragmatikai funkciója, mint a pragmatikai *és*-nek, de szemantikai jelentése, az okadó magyarázat is érződik. Amikor csak a szemantikai magyarázó oksági viszony kifejezése a célunk, akkor nem szoktuk új megnyilatkozásba helyezni a magyarázatot. A *mert*-tel kezdődő magyarázat előtt megnyilatkozashatárt jelző szünet és intonáció van. A *mert* tehát új megnyilatkozás élén áll és mint láttuk, pragmatikai funkciója is van.

Összefoglalásképpen a 2. sz. táblázatban megadom a vizsgált korpuszban előfordult kötőszók listáját; számszerűen jelzem, hány esetben állt új megnyilatkozás élén az adott kötőszó, hány esetben volt hangsúlyozott pragmatikai funkciója, és összehasonlítóképpen azt is jelzem, hogy hány esetben fordult elő hezitációként. A 7×10 percnyi riportanyagot 828 megnyilatkozásra szegmentáltam, ebből 230-nak az élén állt kötőszó. 67 megnyilatkozás élén álló kötőszónak volt hangsúlyozott pragmatikai funkciója. (A pragmatikai kötőszók relatív gyakorisága tehát 0,2913 volt, ami elég nagy szám, és jelzi, hogy a kötőszók pragmatikai funkciójának tisztázását — minthogy a pragmatikai kötőszók többnyire új megnyilatkozás elején vannak — jól fel lehet használni a megnyilatkozashatárok megállapításánál.)

2. sz. táblázat

Kötőszók	Szemantikai		Pragmatikai	Hezitáció		Össze- sen
	megnyil. élén	megnyil. belsejében		Ismét- lés	Kitöltött szünet	
azonban	-	4	-	-	-	4
aztán	9	18	2	-	2	31
azután	2	-	-	-	-	2
bár	1	-	-	-	-	1
de	15	40	-	5	-	60
ezután	-	1	-	-	-	1
és	22	126	45	7	11	211
ha	3	22	-	2	-	27
hanem	-	6	-	-	-	6
hát	61	60	(2 meg- 5 nyilatk. belül)	2	30	158
hiszen	-	1	-	-	-	1
hogy	1	138	-	7	1	147
így	2	-	-	-	-	2
illetve	-	4	-	-	-	4
is	-	115	-	-	-	115
különbén	-	-	1	-	-	1
meg	9	52	11	6	-	78
mert	9	56	2	9	-	76
mint	-	16	-	-	-	16
mivel	3	4	-	-	-	7
pedig	-	9	-	-	-	9
s	3	2	-	-	-	5
se	-	6	-	-	-	6
sem	-	1	-	-	-	1
szintén	-	2	-	-	-	2
tehát	13	15	-	-	-	28
ugyanis	2	-	-	-	-	2
úgyhogy	7	3	-	-	1	11
vagy	1	26	3	-	1	31
vagyis	-	3	-	-	-	3
valamint	-	4	-	-	-	4
viszont	-	1	-	-	-	1

IRODALOM

- BALÁZS, 1985 = BALÁZS JÁNOS: A szöveg. Gondolat Kiadó, Bp. 1985.
- BÁNRETI, 1983 = BÁNRETI ZOLTÁN: A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról. NytudÉrt. 117. 1983.
- BÁNRETI, 1985 = BÁNRETI ZOLTÁN: A páros akár-t tartalmazó mondatok szemantikájáról és szintaxisáról. ÁNyT. XVI. 1985. 87-113.
- BARTÓK, 1974 = BARTÓK JÁNOS: Egyéni és társadalmi érvényű elemek a köznyelvi hanglejtésben. (Egy kísérlet tanulságai). ÁNyT. X. 1974. 5-19.
- BERRÁR, 1963 = BERRÁR JOLÁN: A mondat formai ismertető jegyei. ÁNyT. I. 1963. 53-76.
- DEME, 1971 = DEME LÁSZLÓ: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Akadémiai Kiadó, Bp. 1971.
- DIJK, 1982 = DIJK, T.A. van: Pragmatikai kötelelemek. In: Tanulmányok. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének kiadványa. 15. füzet. Újvidék, 1982. 83-90.
- ÉrtSz. = A Magyar Nyelv Értelmező Szótára I-VII. Akadémiai Kiadó, Bp. 1959-1962.
- FÜLEI-SZÁNTÓ—BRADEAU-EBINGER, 1985 = FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE—BRADEAU-EBINGER NELU: A kötőszó grammatikai státusza. NyK. 87. 1985. 148-160.
- KABÁN, 1983 = KABÁN ANNAMÁRIA: Mondatszerkezeti sajátosságok Apáczai, Melius és Pápai Páriz műveiben. Nyelvészeti Tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 99-109.
- KÁROLY, 1970 = KÁROLY SÁNDOR: Általános és magyar jelentéstan. Akadémiai Kiadó, Bp. 1970.
- KÁROLY, 1979 = KÁROLY SÁNDOR: A szöveg és a jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben. In: SZATHMÁRI ISTVÁN—VÁRKONYI IMRE (szerk.): A szövegtan a kutatásban és az oktatásban. MNyTK. 154. Bp. 1979. 23-32.
- KÁROLY, 1981 = KÁROLY SÁNDOR: Mondat és megnyilatkozás. Néprajz és Nyelvtudomány 24-25. 1980-81. 49-65.
- KÁROLY, 1986 = KÁROLY SÁNDOR: A szövegmondatok összekapcsolása. In: A magyar nyelv történeti grammatikája. Szöveggrammatika c. fejezet. [Kéziratban]
- KESZLER, 1983 = KESZLER BORBÁLA: Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata. In: RÁCZ ENDRE—SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Tankönyvkiadó, Bp. 1983. 164-202.
- LEONTYEV, 1979 = Leont'jev, A.A.: Vyskazyvanie kak predmet lingvisztiki, psiholingvisztiki i teorii kommunikacii. In: Sintaksis teksta. Nauka, Moszkva 1979. 18-37.
- LYONS, 1977 = LYONS, J.: Sentences and texts. In: LYONS, J.: Semantics II. Cambridge Univ. Press, Cambridge 1977. 622-635.
- MMNy. = BENCÉDY JÓZSEF—FÁBIÁN PÁL—RÁCZ ENDRE—VELCSOV MÁRTONNÉ: A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó, Bp. 1982. (5. kiadás)

- MOLNÁR, 1977 = MOLNÁR ILONA: A tartalmatlan *hogy* kötőszós összetett mondatok típusai szemantikai szempontból. Nytudfirt. 94. 1977.
- MMNyR. = TOMPA JÓZSEF (szerk.): A mai magyar nyelv rendszere. (Leíró nyelvtan). I-II. Akadémiai Kiadó, Bp. 1961-62.
- SIMONYI, 1881-83 = SIMONYI ZSIGMOND: A magyar kötőszók I-III. Az MTA Könyvkiadó Hivatala, Bp. 1881-83.
- SZABÓ, 1980 = SZABÓ JÓZSEF: A mondathatárok megállapítása a magnetofonról lejegyzett nyelvjárási szövegekben. Nytudfirt. 104. 1980. 719-723.
- TORSZUEVA, 1976 = TORSUEVA, I.G.: Teorija vyskazyvanija i intonacija. Voprosy Jazykoznanija 25. 1976/2. 53-65.
- VALGINA, 1973 = VALGINA, N.S.: Sintaksis sovremennogo russkogo jazyka. Vysšaja škola, Moszkva 1973.
- VIDRA, 1976 = VIDRA KLÁRA: Mondategészek elhatárolása beszélt nyelvi környezetben. MNy. 72. 1976. 197-202.

DIE ROLLE DER KONJUNKTIONEN BEI DER UNTERSUCHUNG DER
GRENZEN DER KONJUNKTIONEN

Enikő T. Németh

In der vorliegenden Studie werden die theoretischen und praktischen Fragen der Gliederung der Diskurse in Äußerungen unter besonderer Berücksichtigung der Konjunktionen erörtert. Die Untersuchung wird an einem 70 Minuten langen gesprochenen Textmaterial vorgenommen, das sich aus Reportagen mit insgesamt 7 Versuchspersonen zusammensetzt. Die Zeitdauer der einzelnen Reportagen beträgt jeweils 10 Minuten. Es wird nach der Klärung der Fragen der Terminologie und nach der Zusammenfassung der einschlägigen Fachliteratur versucht, die Rolle der Konjunktionen bei der Bestimmung der Grenzen der Äußerungen zu erschließen. In einer summierend - darstellenden Tabelle werden die im untersuchten Korpus gefundenen Konjunktionen verzeichnet; es wird zahlenmäßig dargestellt, wie oft eine neue Äußerung durch die gegebene Konjunktion eingeleitet wird, wie oft sich diese durch eine betont pragmatische Funktion auszeichnet. Es wird zum Vergleich auch angegeben, wie oft sie als Hesitation vorkommt.